

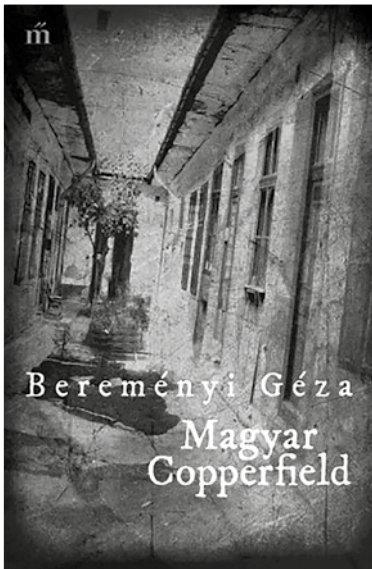
Fodor József Péter

„Semmi sem baj, csak az egész.”

„Azt hiszem, lassacskán egészen elhülyültem volna, ha a segítségemre nem jön valami.

Ez a valami apám hátrahagyott kis könyvtára volt. [...] Ezek a könyvek voltak az én állandó vigasztalóim, egyes-egyedül ezek a könyvek.”

(Charles Dickens: David: Copperfield, Ottlik Géza fordítása)

„A kezdet kezdetén magamban léteztem.” – indította életrajzi regényét Bereményi Géza egyszerre az Ószövetség és a mesék hangulatát is megidézve. Az elbeszélői stílust a könyv borítóján látható szűk, omladozó falaktól kerített nyolcadik kerületi belső udvar lakóinak gördülékeny beszédmodora, illetve a fejlődő gyermek nyelvi változása jellemzi. Az első oldalakon a bilin ülő két-három éves gyermek önmagára ismerése és egyben bemutatkozása – mint valamelyik egyetemi nyelvjárásgyűjtésen az utolsó szemtanúktól hallott történetek –, melengetik meg az olvasó szívét. A kisgyermek saját, többszörösen zárt világának felfedezése során kevés szó esett a város ostromot követő fizikai állapotáról mintegy természetesnek véve azt, hiszen a gyerek számára az normális, evidens is volt. A mindennapi használati tárgyak univerzumával való ismerkedés az olvasó emlékeit is felkavarhatja, hiszen a múlt században születettek közül alig akad, aki ne mászott volna át például sziddollal fényesített két rézcsikkal szegezett küszöbökön – talán még fénykép is készült első ilyen jellegű pelenkás kalandjukról. Lehet-e elfelejteni a vasárnapi húsleves gőzével keveredő nótaszót, a máig megszokott rántott hús körül ülő társaságot, vagy az otthonos utcákon történt sorsfordítónak vélt eseményeket? Az olvasók esetleg arra is emlékezhetnek, hogy mikor vették kézbe először Dickens könyvét: melyik ünnepre kapták, vagy mikor és kinek ajánlására emelték le a polcra a nehéz sorsú fiú történetét.

A kezdő idilli képeket Bereményi történetében is az ocsmány világra – városra, ahova odaszülették – való kényszerű ráeszmélés követi: a világban való eligazodást próbálták segíteni a Bibliát olvasó nagymama tanításai, illetve azokkal párhuzamosan a nagyapa gyakorlati tapasztalatokon alapuló kereskedelmi szemlélete. Utóbbi élettapasztalata szerint találékonyak, rossznak és gonosznak kell lenni, mert „a haza sosem szegény”. Hősökben bizonyosan nem, akiknek történeteivel pedig a Kerepesi temetőben ismerkedett meg a fiú. A korszak börtönszerű magyar valóságát olyan kifejező szóképek teszik érzékletessé, mint például a megkavart mosdóvízként fodrozódó száj – nem tengervíz, nem a Balaton, de még csak nem is a Duna vize. A folyamatos politikai átmeneteket az olvasó egy gyermek szemén keresztül érzékeli, aki hiányos és egymásnak ellentmondó ismereteiből próbál magyarázatot adni a társadalmi változások okaira. Óvodai emlékei közül legerőteljesebben maradt meg a rács mögött rekedt apáccal folytatott párbeszéde és a szakrális távolságban érezhető Rákosi Mátyás. Ki tudná elfelejteni a szovjet befolyás ideje alatt rendezett számos felvonulás és repülőnap katonai demonstrációit? A személyi kultusz propaganda által gondosan felépített, elérhetetlen istenségnek számító

bálványa éppen e demonstráció fennköltségét hangsúlyozó programján omlik össze egy kisfiú szemében, amikor testközelből látható és hallható az ember. A gyermek korán felismerte, hogy egyéni igazságok és világképek egymásnak ellentmondó párhuzamában él: a ravaszdi nagyapa istenképe a pénz, az arany volt, a politikai rendszeré az istenített párttitkárok, végül a nagyanyja az évszázadok során pogány elemekkel keveredett (valóságos) keresztény istenképe mintegy a másik kettőnek bírálatában jelent meg. A nagyszülőktől kapott sokrétegű morális nevelés hatására vált (ellentéteket elfogadó) empatikus személyiséggé, így az élet verbális ellentmondásaira ráismerő fiú a szavak és viselkedések megfigyelése által próbált eligazodni a jaltai egyezmény sújtott országban. Olyan ellentmondásos világ volt ez, amelyben a felnőttek alig voltak képesek felmérni jelent és jövőt, illetve az abban betöltött és betöltendő társadalmi szerepüket. Ahogy Bereményi fogalmazott: ez volt a megrögzött szokások megtörésének ideje, mert a kusza háborús tapasztalatok más-más életstratégia kidolgozására készítették az egyéneket: volt, aki a kapitalizmus felé, volt aki a magyar hősök tisztelete felé fordult, volt aki beleőrült, és voltak – a népi kultúra és hagyomány gyakorlatának eltűnésével párhuzamosan egyre kevesebben –, akik kitartottak a hanyatló kereszténység tanítása mellett. Mindenkinek volt valami bizalmatlanságot és bizonytalanságot okozó titka, rejtegetnivalója.

A gyermek beleszületve e poszttraumás társadalmi és világhelyzetbe, természetes közegének tartotta annak minden piszkát és kényelmetlenségét, veszélyét. Az élet iskoláját korán megkezdte azzal, hogy a tragédiák ellenére mégis (vagy éppen amiatt) irigylésre méltó módon talált egy pedagógust – a csatákat személyesen átélő háborús veterán – szomszédja személyében, illetve – a halált tabuként kezelő modern civilizáció kezdetén – egy tágas tantermet a Kerepesi temető sírboltjai között. A talán túl korán is éretté vált, önmagára kérdezni képes elbeszélőn kívül az olvasó is sokat köszönhet e leszálalékolt, kerekesszékes lakónak, aki valószínűleg egykori polgárként vezette be a fiút a színházak világába, illetve mutatta meg a szó képzeletre gyakorolt alkotó erejét azzal, hogy a korszakban már tiltólistán szereplő, Márai Sándor írásait olvastatta vele.

A történelem jelenthet egy csatát, amelyben valaki elvesztette lábait, de van, akinek az igazi történelem a pénzromlás – e nézőpontból lényeges Bereményi terjedelmes írása személyiségalakulásáról: mindenki a legjobb tudását szándékozott számára átadni. Így a (diktatúra ellen) tüntetőleg a falicsapba hugyozó nagyapja is, aki ezt az egyáltalán nem példértékű viselkedését megcáfolandó, a következő bölcs gondolatokkal próbálta eligazítani unokáját az éppen zajló történelemtől: „A fegyveres erőszak összevisszaságára, ami szakadatlanul új meg új kampányokba öltözik, ezért a túléléshez gyors eligazodás, állandó rögtönzés szükséges az élet labirintusában. Tapasztalatból beszélt, a harctér és a piac praxisából tanulta meg, hogy a történelem egyetlen lényege az erő, amit hadsereggel lehet legeredményesebben kifejteni. A benne élő emberekről pedig az volt az ő megrögzött véleménye, hogy azok feltétlenül le akarják nézni egymást. Ha az egy szál személy nem törekszik fölényre, az embertársai szolgaként vetik meg és meghal”. Ellentmondásos személyiségének alaptétele az önbecsülés megtartása az áruulás elkerülésével. Ez az életvezetési tanácsa a regény vezérfonalára utal: mi módon törték meg önbecsülésében az író kisiskolás éve alatt, hogy lett a regény egyik legmegrázóbb jelenetében áruulóvá. E folyamat okaként és háttereként borul az élettörténetre a magyar társadalom tagjainak politikai megtörése és a mostohaapa már megtört személyisége, aki nagyüzemi mintára vezetett be családjában domesztikált diktatúrát. A szűkös terjedelmi keretek szükségessé teszik a bár nagyon szövevényes és izgalmasan érdekes szereplői jellemek múltjukban gyökerező, a gyermekre tett hatásának részletezésétől való eltekintést. Okulásként mégis leszögezendő azoknak leg súlyosabb következménye: a fiú nem tudta, hogy mi a jó, és mi a rossz. Bereményi érezhetően éveket töltött (pszichológiai) magyarázatok keresésével, ami a 20. század egyik társadalmi és tudományos alapjelensége is volt. Jól tudta, hogy felmenői számára ő egy rejtély. E probléma oka a háborút gyerekként megélő, tradíció nélküli, gyökereitől elszakított generáció elveszetsége volt. Ők, saját útkeresésük során alig voltak képesek biztos ponttal szolgálni a gyermekeik számára, nem tudtak tárgyilagos ismereteket átadni a világról, mert személyes

tapasztalataikat sem tudták összefüggésekben látni. A háborúból levont következtetések kikezdehetők és ellentmondásosak voltak, amit ők is éreztek. Így történhetett meg, hogy a feszült mentális állapotban a düh a vélt okra vetült, és a védtelen, elsősorban utánzásból tanuló gyermek vált áldozattá. Az első vagy a legnagyobb és legfájdalmasabb pofont, verést, a megszegyenítő kiszolgáltatottságon alapuló negatív szuggesztiót sosem felejtí el az ember. Ha a verés rendszeres, akkor az áldozat emberkerülővé vagy szintén agresszívú válik. A fiú a könyvekhez menekült, a számos olvasott élettörténet nyújtottak segítséget kontextusba helyezni életének eseményeit.

A regény erőssége, hogy a gyerek jellemfejlődésével párhuzamosan tudósít a magyar társadalom jellemalakulásáról is. E folyamatból kihagyhatatlan a kádári évtizedeket erősen meghatározó, Máraihoz hasonló tabutéma: az ötvenhatos szabadságharc – a város legújabb elfoglalása, a forradalom, az ellenforradalom stb., az emlékezetpolitika aktuális céljainak megfelelő megnevezésben – személyes élménye, ami a fiú ellenőrzőfüzetébe került tanulmányi eredményeket is erősen befolyásolta. Szinte éppen a kötet felénél olvasható alábbi idézet mintegy választóvonalként mutat rá, hogy a tízéves fiú számára a 23-i Kossuth téri tapasztalatok segítettek átlátni világban betöltött saját helyzetét, mintegy elindították a felnőtté válás útján, Pápára: „Apuka bezzeg olyan, mint ez a Kislaki. Bennem keresik az osztályellenlétséget mind a ketten. Apuka édesanyám előző férjét, Vetró Gézát képzeli a helyembe, főként azért utál engem. Kislaki meg népi káder, ami azt jelenti, hogy szegény családból származik, és azért köt belém, nevez fojtogatónak, mert osztályharcot folytat a reakciós, beképzelt úriemberek, vagyis Apuka ellen, aki reakciós, és nem akar részt venni egy új világ építésében, amit most Kislaki Kádárral csinál az oroszok segítségével.”

Bereményi rendszeresen rámutat az egyén társadalomban elfoglalt helyére, és politikailag elvárt szerepére; a már kommunizmusban nevelkedett író feladata lett volna a diktatúra természetesnek vett létállapotként való elfogadása. Ezt a politikai törekvést törte derékba ötvenhat, mert mintegy előlről kellett kezdeni a társadalmi nevelést és felejtetést még akkor is, ha olykor maga a

fiú is egyes tömegrendezvények alkalmával egyéniségvesztést élt meg: „[s]úlyos kényszer alatt, meggondolatlanul veszem bele a saját tömegembe.” – írta a dezindividuáció megtapasztalásáról. Szociálpszichológiai magyarázata van annak is, hogy első külföldi útja során (1972) nem döntött az emigráció mellett: a csoporthoz való tartozás igénye. Nem a megtapasztalt, örökös haragot érző emigránsok lassan széthulló, a nyelvvesztés során felszívódó csoportját választotta; és bár visszatértekor a reptéren érezte a retesz csattanását maga mögött, döntését talán éppen a repülón olvasott Márai-napló erősítette meg benne egy időre. Később, 1985-ben pedig igazolni látszott ezt az amerikai útja során tapasztalt nyugati slágervilág hiábavaló szabadságérzése.

E két utazás beszámolójával, ahogy számos más esetben is, az író megszakította a kronologikus elbeszélsmódot. A 18. századi francia írókra emlékeztető módszerrel, az olvasót szinte megszólítva ugrott néhány tíz évet a történeti időben, mintegy megvilágítva a gyerekkor eseményeit, valamelyik szereplő cselekedeteinek indítékait. Hasonló beékelések során tisztázta munkamódszerét is: „Az írás első számú feltétele, hogy az ember elfogadja önmagát.” Ennek a hitelességre törekvő példaadó, inspiráló írói módszernek alapelve, hogy az önéletírás nem hazudhat. Csak az erősen megmaradt emlékek voltak fontosak számára, ezekből egy sűrítmenyt készített a korszak piszkos lelkéről. Ez, az ártatlan áldozatokkal megterhelt kényszerűen elfogadott, rejtett valóság tükröződik annak a kislánynak élethelyzetében, aki „[c]sak ült ott, senki sem törődött vele, mert néma volt azóta, hogy egyszer nagyon megfázott a feje, amikor hideg télen kiabálták, hogy jönnek az oroszok, és Anika épp akkor mosta a haját, úgy futott el a lavórtól elbújni valahová a fagyban, nehogy megerőszkolják. Azóta úgy ért minden beszédet, hogy ő csak egytagú szavakat mond, közben a kezével jelez”. Tagadható-e, hogy maga az író szintén súlyos (lelki) sérüléseket szenvedett családi háttérének háború okozta kuszasága miatt? A felületes érzelmi világú társadalmi környezetből, a több mint tíz évig tartó identitásválságból végül a pápai iskola pedagógusai és diáktársai segítettek ki. Az addig szinte csak megvetésben részesült, példakép hiányától szenvedő, a szeretet kimu-

tatásának módját alig ismerő, személyiségzavarokkal küzdő fiú megtapasztalhatta az elismerés önbecsülést elősegítő hatását. Az intézmény pótolta számára a munka mindenképp fölé helyezését – politikai célként – szétvert családi egység légkörét, főleg az atyai gondoskodást. A Budapesten történtek ellenére mégis egyéniséggé fejlődött, a veszélyes kihívásokkal bátran a saját életét élni akaró, célt maga elé tűzni képes személyiséget fedezte fel benne az iskola igazgatója.

Bereményi Géza, az irodalmi felmenői közül, Ottlik Géza írásainak nyomdokain halad. A többrétegű Ottlik-párhuzam íve a kötet végigolvasása után rajzolódik ki igazán: a műcímén túl a záróvizsgán húzott tétel címe és a kisvárosi iskola életvezetési határvonalat jelentő szimbóluma mind-mind Copperfield Dávid történetének fordítóját helyezi az irodalmi hagyomány – Bereményi-féle folytatásának – középpontjába.

A balatoni vakáció történetét olvasva nyer értelmet az olvasó számára a fiú vonzódása az *Engedjétek hozzám a kisdedeket* című, a műben többször felbukkanó Jézus-kép a pápai iskola igazgatójával való további összefüggése is; az olvasó a főhős kérdésre – Lehetséges szeretni bizalmatlanul? – e kontextusban kap választ. A közép európai világ peremvidékén a bakonyi hegyekben tárolt tömegpusztító fegyverek árnyékában kibontakozó, számos tényt tisztázó történet rávilágít a szovjet gyarmat félelemre és ellenőrzésre alapozott működésére. A Balaton-felvidéki nyár rakétaválsággal egybe eső rendőrségi szigorának világában lázadó szezonális párkapcsolatok légköre izgalmas kém-történetként illeszkedik a könyv egységébe. Igaz, hogy az olvasó tisztában van a főhős személyével, életrajzával, mégis ellenkezni kezd annak cselekedeteit olvasva, félti őt azok hatósági következményeitől. Eközben, az íróval együtt jóleső nosztalgiával és némi szabadságvágygal eleveníti fel a mobiltelefonok előtti, már szinte teljesen elfeledett papír alapú levelezés romantikus hangulatát.

A történelem mint véres karnevál következményeinek regénye (nem egyedülálló művészi fogással) egy igazi karnevállal ér véget – mintegy a jövőbe tekintés, az építés, a reménytelen,

de kényszerűen pozitív életszemlélet békés megoldását szorgalmazva. Az ünnep csalóka látszata visszaidézi az olvasóban a nyugaton tapasztaltakat. „[A]z emberek nem tűrik, hogy irányítsák őket” groteszk nevetést fakasztó kijelentése gúny tárgyává teszi a fennálló rend helyett alternatívát felkínálni nem, csupán lázadni és rombolni képes fiatal generációt. Az enyhülés időszaka csak látszat, a lázadás csak látszatlázadás, alternatíva nincs, a karnevált is csak a hatalom engedte megvalósítani. Az örültek világa folytatódik, amelyben az emberiséget nem érdekli az emberiség. Az elkeseredett, lakása romjain sírdogáló lány példáján mutatott rá az író, hogy az együttérzés egyéni szinten tehetetlen, mert csoportszinten kivett a tömegtársadalomból.

Köztudott, hogy az író tervezi/írja a történet folytatását: az egyetemi évek tapasztalatait. Az ELTE BTK Budapest szívében megbújó idilli, burokból élő társadalmára gondolva nő meg az első kötet utolsó mondatainak jelentősége. Az egyéniséget megszüntetni hivatott katonai szervezet nyelvezetében fejeződik ki az ember helyzete a magyar társadalomban, mivel tulajdonképpen a közbeszéd, a mindennapi társadalmi érintkezés stílusa tükröződik abban. A bölcsészkar ettől viszont lényegesen különböző világ: a magyar tanszéken – általában az irodalomtanszékekre jellemző társadalmi érintkezés világában – az ember képes elfelejteni a valóságot, az iskola falain kívüli (verbális) emberi kapcsolatokban kifejeződő, örökségben maradt embertelenséget, közönyt és brutalitást. Ezt a társadalom többsége nap mint nap megéli, sőt így természetesnek veszi. Aki nem élte át azt a kontrasztot, hogy a könyvtárak és irodalmi szemináriumok milyen menedéket jelentenek mindez elől, kevésbé képes igazán átlátni a magyar világot... Ahogy a kis Copperfield Dávid átlátta helyzetét első munkanapja után: „Nincs rá szó, nincs rá fogalom, hogy micsoda lelki gyötrelmeket jelentett nekem lesülyedni ebbe a társaságba”, Bereményi Géza is úgy szembesíti a valósággal az érdeklődő olvasót, kíváncsivá téve őt az ismertnek vélt folytatásra.

(Bereményi Géza: Magyar Copperfield, Magvető, 2020)